

ВАЖКІ ДІТИ... НЕЩАСЛИВІ ДІТИ

РОЗДУМИ ПСИХОЛОГА

Тетяна ГУРЛЄВА, кандидат психологічних наук, науковий співробітник Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ

Коли говорять про виховання та шкільні негаразди, то часто мають на увазі важких, проблемних дітей і підлітків. Це учні, які не хочуть учитися, пропускають уроки, грубіянять батькам і вчителям, конфліктують із ровесниками, тікають із дому, курять, беруть участь у жорстоких бійках, вживають спиртне й наркотичні речовини, ведуть безладне статеве життя тощо. У деякого з важких підлітків недостатньо розвинуті сумління, воля, такі діти легко піддаються зовнішнім негативним впливам і не здатні чинити їм опір, виявляють брак чіткої внутрішньої позиції, моральних орієнтирів.

Важкими інколи вважаються безініціативні, «тихенькі» дівчатка і хлопчики з прихованими намірами, замкнуті, а також брехливі й лицемірні.

Загалом, важковиховувані підлітки — це важкі діти в масовій школі, яких, за даними сучасних дослідників, нараховується майже половина від усієї кількості школярів. Такі учні, зазначав Л. Виготський, «немовби випадають із тієї системи педагогічного впливу, яка ще зовсім недавно забезпечувала нормальний хід їхнього виховання й навчання».

Насправді ж, можливо, неучень є таким, якого важко виховувати і якого «терплять» у школі, а вчитель не може чи не здатен адаптуватися до вимог часу, змін у психології сучасних хлопців і дівчат, нових методів навчання й виховання. Такий учитель сам породжує важких учнів, стає «важковиховуючим», неадаптованим до умов сучасності, для нього всі важкі учні однакові.

Адже зазвичай важкі діти, на думку дорослих, це діти неадаптовані, для яких характерний регрес у розвитку, які не мають здатності до творчості. Але такі твердження легко спростовує Лев Виготський, він чудово сказав: *«Істота, яка є цілком пристосованою до навколишнього світу, не могла б нічого бажати, ні до чого прагнути і, звичайно, нічого не могла б творити. Тому в основі творчості завжди лежить непристосованість, з якої виникають потреби, прагнення або бажання».*

Ця думка, що стосується зокрема так званих важких, проблемних підлітків, є плідною, оптимістичною, конструктивною, бо зосереджує увагу на величезному творчому потенціалі дитини, її потребі у вільному самовиявленні.

Звідки беруться важкі діти

Причини появи важких дітей і підлітків здебільшого криються в тому, що не задовольняються потреби дитини в безпеці, захищеності,

визнанні, любові значущих людей. Важковиховуваними часто стають ті, хто опирається застарілим, негуманним методам виховання, що пригнічують індивідуальність, самобутність особистості, творчі поривання, не розвивають, а стримують розвиток дитини.

Якщо актуальні потреби не задовольняються, підліток починає протестувати, реагувати на ситуацію неуспіху так, що це викликає несхвалення, критику, осуд оточення. А це створює ситуацію безвиході. У цьому випадку дитині легше, як не дивно, бути не «хорошою» і «зразковою», а «поганою», конфліктною, неприємною для всіх тих, хто її не розуміє і не приймає. Це захисна реакція на неможливість конструктивно вирішити актуальні проблеми, розв'язати гострі життєві ситуації так, щоб не почуватися вкрай приниженим, ображеним, нелюбим.

Реакції дорослих на поведінку, що відрізняється від «нормальної», бувають різні. Можна ще зрозуміти батьків, які скаржаться: «Ми стільки сил вклали у виховання сина, а він грубіянить і не слухається!». Але відверто дивує, коли вчителі, які, здавалося б, знають особливості, характерні поведінкові реакції віку, виявляють педагогічну некомпетентність, обурюючись «витівкам» підлітків, створюючи й погіршуючи тим самим психотравмувальну ситуацію, у якій учень перебуває, його стан нещасливого вигнанця.

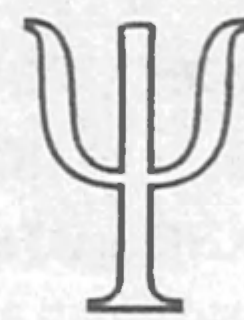
Приклад. Учителька математики звернулася по консультацію з приводу «дивної», більше того, «ненормальної», як їй здалося, поведінки шестикласниці. Дівчинка на уроках була неуважною, вертлявою, часто хихикала, голосно викрикувала «всілякі нісенітниці», чим дратувала учителів і відвертала увагу інших дітей на уроці. Мати дівчинки скаржилася, що дочка не хоче ходити в школу, засмучена тим, що там до неї «всі погано ставляться».

Під час психологічного консультування з'ясувалося, що в дівчинки не склалися відносини з однокласниками, особливо з дівчатками: вони її кривдили, не приймали, незважаючи на всі її зусилля стати «однією з них», знайти «своє місце серед своїх». Тобто, не задовольнялася актуальна для підлітка потреба в прийнятті, повазі, визнанні однолітків. Щоб якось звернути на себе увагу, дівчинка вдалася до регресивних форм поведінки: на уроках і на перервах поводитися або як мала, або як нерозумна. Не бачачи причин такої поведінки дитини, учителька математики при всьому класі зробила школярці прикре зауваження, що вона, мовляв, гірше за всіх поводить і взагалі «якась дивна», тим самим «піддавши жару» жорстоким випадкам щодо цієї дівчинки з боку інших учнів класу.

Поступово з більшості учнів класу утворилася така собі спільнота однодумців, налаштованих проти однієї дитини. Решта учнів були, в кращому разі, сторонніми спостерігачами: деякі могли прийняти сторону агресивної більшості, інші, бувало, виявляли до дівчинки навіть жалість, але це не впливало на її загальне самопочуття й місце в середовищі ровесників. Цю складну ситуацію вона не змогла самотійно вирішити інакше, як зривати або прогулювати окремі уроки, наражатися на відкриті знущання однокласників, не звертала уваги на зауваження й погрози вчителів-предметників і класного керів-

ника проаналізувати її поведінку на засіданні педради і, що гірше, на батьківських зборах.

Такого не буває в педагогів, які не складають думку про учня за «негарною зовнішньою картинкою», що виявляється на їхніх уроках, а враховують широкий діапазон можливих причин порушень у поведінці й навчальній неспішності учня. Навіть дуже завантажені вчителі свою пильну увагу до особистості проблемного школяра виражають не в рясних записах-зауваженнях у щоденнику, низьких оцінках і повчальному тоні, а в щирому бажанні зрозуміти його труднощі, у спробах посприяти йому, простягнути руку допомоги, повірити в нього, помітити й підтримати спроби дитини до творчого самовираження.

Багато педагогів звертаються по консультацію до шкільного психолога або по добру пораду до колеги. Часто й після бесіди з батьками знаходиться правильне рішення, адже вони, як ніхто, можуть знати всю передісторію конфлікту, відчувати свою дитину, зрозуміти її тривоги й потреби.

Життєвий досвід показує, що кожна дитина здатна високо оцінити щиросердне співчуття

зображення з: <http://www.supercoloring.com>

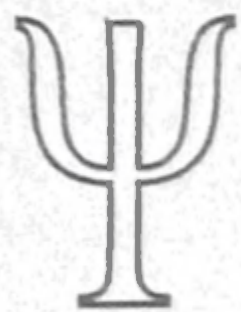
З КОЖНИМ НОМЕРОМ!

№ 7—8 (607—608)

Психолог | 35

до себе й своїх проблем, і не залишиться байдужою до небайдужого вчителя. Діти обов'язково відповідають вдячністю, непідробною й щирою любов'ю.

Невипадково кажуть, що на випускному балі, на будь-яких урочистостях найкращі букети квітів учителям приносять саме важкі підлітки, до яких поставилися як до особистостей, гідних поваги, визнання й любові.

Учені помітили, що до важких учнів висловлюється у 2–3 рази більше критичних зауважень і категоричних вимог, їх частіше звинувачують у тому, чого вони не робили, їм дають менше шансів на реабілітацію.

Такі діти постійно переживають стрес, тому що перебувають в ізоляції від однолітків, бувають «крайніми» для вчителів. Батьки й собі карають їх за погані оцінки, не намагаючись проаналізувати причини неуспішності, або просто відвертаються від своїх «наелектризованих», злісних, незговірливих чад.

Знаходячи одне одного, такі діти утворюють групи собі подібних — знедолених, глибоко нещасливих і соціально «незручних», насправді просто тих, кого не захотіли вислухати, зрозуміти, підтримати, кому було відмовлено в спілкуванні, можливості разом пережити важливі моменти. Кому не змогли допомогти з позиції старшої, досвідченої, сильнішої, приязної й мудрої людини. Це ті підлітки, які «на зло всім» утверджують свою незалежність і дорослість, але у формах, що засуджуються людьми, покликаними не лише сіяти, а й любляче зрощувати «добре й світле» в кожній дитині.

Отже, підлітки, з якими важко, часто важкі самі для себе. Вони зазнають труднощів у спілкуванні з іншими дітьми, з дорослими, а також у розумінні самих себе.

Більшість тат і мам після батьківських зборів у кращому разі говорять зі своїми дітьми про їхню поведінку в школі й, зокрема, про взаємини з іншими дітьми.

Але, на жаль, лише одиниці ставлять синові або доньці, наприклад, такі запитання: «Чи є у твоєму класі хлопчик або дівчинка, яких не люблять, кривдять, які поводяться зухвало й це не подобається вчителям? Можливо, треба цьому однокласникові запропонувати свою допомогу, якимось підтримати, захистити його? Обговорімо це».

Адже в такій ситуації може опинитися будь-який інший учень. До того ж байдужість дитини до долі ровесника може в майбутньому оберну-

тися слізьми розчарування й образи на своїх же батьків, друзів, самотністю й нелюбов'ю до власних дітей.

Важкі діти. «Звідки ж вони, такі, взялися? Що їх породило?!», — вигукують обурені дорослі. Дуже ймовірно, що з незатишних, байдужих або деспотичних сімей і недбайливого шкільного, або раніше — дошкільного оточення, яке не здатне прислухатися до дитячих запитів і потреб. Породив їх егоїзм дорослих, небажання обтяжувати себе підлітковими проблемами.

Провиною цього є і елементарна педагогічна некомпетентність, і небажання батьків і педагогів співпрацювати, разом вирішувати навіть дрібні справи, не чекаючи їх перетворення на справжню трагедію.

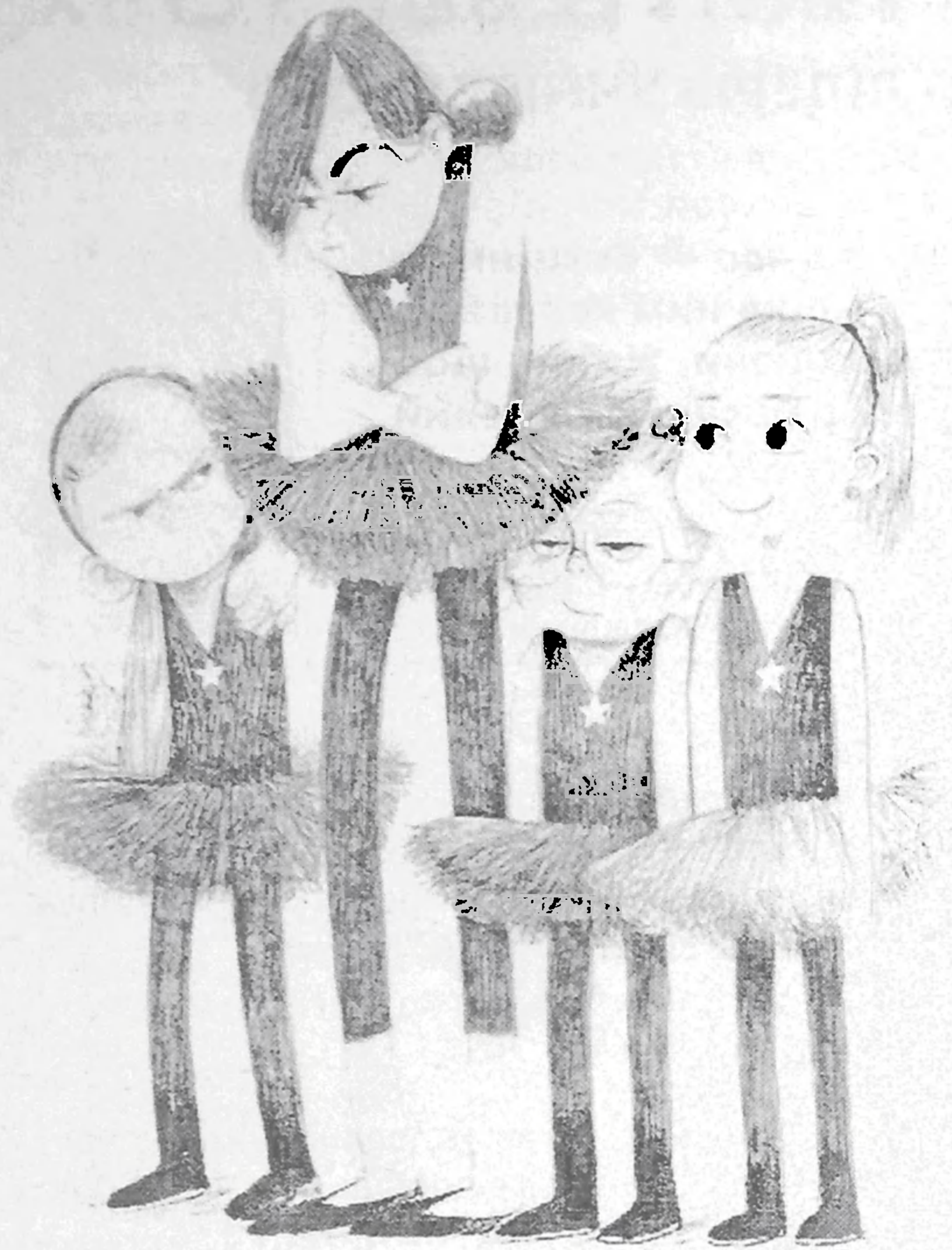
Часто доводиться чути, що в наш час багато дітей, які не хочуть учитися й ходити в школу, у яких у голові самі розваги, що сучасні дітлахи особливо жорстокі.

Подивімося на самих себе, загляньмо собі в душу й запитаймо, чим ми самі живемо, до чого прагнемо, що цінуємо, як ставимося до самих себе й оточення, на які вчинки здатні, про що і як говоримо з дітьми, яким прикладом для них є? Тоді, можливо, ми вже з нових позицій будемо вирішувати, що і як робити далі.

А для початку виявімо шире зацікавлення до юної особистості, її внутрішнього світу. Вирішальним є прийняття дитини, безумовна до неї любов передусім від батьків. Учителеві час нарешті відкритися новому досвіду навчання й виховання, що сприяє розвитку здібностей кожного учня, його творчому зростанню, самим спілкуватися на основі високих людських цінностей, які і роблять людину людиною, здатною бути щасливою, і вчити цього своїх дітей.

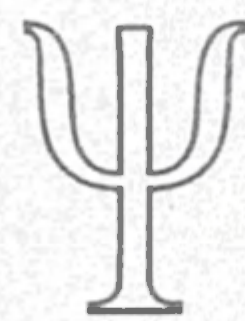
І ще — допомогти дитині, підліткови відчувати власну силу, здатність бути справжнім. Мераб Мамардашвілі надзвичайно влучно написав: «Людина є зусиллям бути людиною. Якщо нема цього зусилля — неминуча деградація».

Зусилля бути собою, бути людиною в глибшому значенні цього слова роблять дитину спроможною повірити в себе та допомогти собі в розв'язанні будь-якої скрутної, здавалося б, безнадійної життєвої ситуації. Згадаймо настанови героя Річарда Баха — чайки Джонатана, яка живе в кожній дитині: «Якщо тобі коли-небудь захочеться знайти таку людину, яка зможе здолати будь-яку, навіть найважчу біду, і зробити тебе щасливим, коли цього не може більше ніхто: ти просто подивись у дзеркало і скажи: „Привіт!“».

і взаємодопомоги, які не схильні сердечно співпереживати в горі і щиро радіти чужим радощам, якраз властиві безвідповідальність, зміщення цінностей від сутнісних, справжніх, високих — аж до нищих, потворних.

Щоб допомогти дитині стати доброю, люблячою, необхідний приклад дорослих, батьків, учителів, ровесників у реальному житті і в художній літературі та кіно. Треба залучати дітей до такої справи, якою вони здатні загорітися, яка відповідатиме їхнім потребам і схильностям, але такою, що вивищуватиме їхню особистість, розвиватиме в них високі людські почуття й задуми. Звичайно, може стати в пригоді спеціальна фахова допомога психолога.

Мета психологічного консультування полягає в тому, щоб створити умови, за яких підліток, який потребує допомоги, зможе дослідити і зрозуміти те, що відбувається в його життєвому просторі; відкрити свої справжні почуття й думки в тенетах пристрастей і хибних бажань; вирішити проблеми емоційного й міжособистісного характеру; зробити вибір для досягнення індивідуальної мети.

Однією з причин нелюбові до себе може бути втрата здатності прислухатися й чути голос свого сумління, жити за власними прагненнями, у злагоді із самим собою.

Хоч би як ретельно підліток виконував декларовані настанови й норми, він не зможе розвиватися як самодостатня особистість, якщо його вчинки не відображатимуть внутрішні прагнення, еталони й не відповідатимуть їм.

Ми нерідко стикаємося з відчаєм, який стається від неможливості зробити вибір чи небажання бути самим собою; та найглибший відчай настає тоді, коли людина обирає «бути не самою собою, бути іншою». З другого боку, бажання «бути тим собою, яким ти є насправді», — це, звичайно, протилежність відчаю, і за цей вибір людина несе найвищу відповідальність.

Карл Роджерс

На жаль, тим підліткам, яким притаманні жорстокість, презирливе ставлення до суспільних ініціатив, байдужість до благодійних справ

Під час консультативної взаємодії з дитиною можна досягти пізнання нею власних життєвих цінностей і відкриття для себе тих смислів, які піднесуть її життя на вищий рівень.

Психологічної допомоги потребують і деякі дорослі, які, вважаючи, що вони завжди мають рацію лише через свій вік і життєвий досвід, вдаються до таких методів впливу, які негативно діють на психічний розвиток дитини, стримуючи її творчу активність, ігноруючи потребу в самовираженні й саморозвитку, вибудовуванні власного життя за власним щасливим сценарієм.

Використані джерела

1. Бах Р. Чайка Джонатан Левингстон / Пер. с англ. А. Сидерский; худ. В. Ерко. — М.: ООО «Изд-во «София», 2009. — 128 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. — 5-е изд., испр. — М.: Издательство «Лабиринт», 1999. — 352 с.
3. Выготский Л. С. Проблема возрастной периодизации детского развития // Вопросы психологии. — 1972. — № 2. — С. 114—123.
4. Мамардашвили М. К. Психологическая топология пути. М. Пруст «В поисках утраченного времени». — СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуман. ин-та, журнал «Нева», 1997. — (Лекция 8).

За сприяння Міністерства освіти
і науки України,
Національної академії
педагогічних наук України

Всеукраїнська газета для психологів, учителів, соціальних педагогів

Психолог

Видається із січня 2002 року 2 рази на місяць

№7—8 (607—608), квітень 2017

Тайм-менеджмент

Погляд у майбутнє

Діти з розладами

Добрий день,
шановні читачі!
Вітаю всіх колег,
друзів, авторів
і передплатників нашого
видання!
Щороку 23 квітня ми
відзначаємо наше
професійне свято.
Бажаємо натхнення,
любові, поваги,
підтримки!
**ДЯКУЄМО ЗА ТЕ,
ЩО ВИ З НАМИ!**

У номері розглянуто актуальний з огляду на сучасні події в країні **алгоритм дій** працівників психологічної служби — взаємодії з батьками й батьківською громадськістю, педагогічними працівниками (*адміністрацією, вчителями, класними керівниками, вихователями*), ресурсними базами (*психотерапевтичними і психореабілітаційними центрами*), правоохоронними органами щодо виявлення серед підлітків і учнівської молоді «груп ризику», схильних до суїцидальної поведінки й некерованого високого рівня залежності від соціальних мереж, запобігання відповідним проявам.

Продовжуючи тему розвитку емоційного інтелекту, відкриваємо нову рубрику — **«Духовна спадщина»**, завдяки якій ви матимете можливість ознайомитися з феноменом духовності, дізнатися про джерела та засоби духовного розвитку особистості.

Також пропонуємо тренінгове заняття для лідерів учнівського самоврядування, квест із профорієнтації та заняття для старшокласників, що допоможе позбутися лінощів тощо.

Вам буде цікаво дізнатися про нестандартні форми роботи психолога з батьками.

У вкладці на вас чекає учнівська робота слухача Малої академії наук України.

Ми працюємо в інтересах дитини.

Тетяна ЧЕРВОННА — редактор газети
«Психолог»

Newspaper-psg@osvitaua.com

У НАСТУПНОМУ НОМЕРІ

- **Вкладка: «Мистецтво, що зцілює».** Матеріали конференції в Тернополі
- **Лихослів'я? Є альтернативи!** Година психолога
- **Вплив віртуальної реальності на розвиток дитини.** Бесіда з батьками

ЗМІСТ

3 Слово редактора

ОБЕРЕЖНО, НЕБЕЗПЕКА

4 Олена БЕЛЯЄВА. **Небезпечні ігри підлітків.** Первинна психологічна допомога й підтримка

ДУХОВНА СПАДЩИНА

12 Жанна МАЦЕНКО. **Духовність людини: погляд із давнини**

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

14 Ірина КУЛЬБАЧКО. **Формування та закріплення емпатії як стійкої морально-етичної якості особистості підлітків**

ПІДЛІТКОВИЙ ВІК

19 Інна ШВИДКА, Тетяна ПРИХОДЬКО. **Я + ІНШІ.** Заняття для підлітків

21 Неоніла НОВІКОВА. **Подолання агресивної поведінки підлітків.** Корекційно-розвивальна програма

34 Тетяна ГУРЛЄВА. **Важкі діти... Нещасливі діти.** Роздуми психолога

ЮНАЦЬКИЙ ВІК

38 Наталія НЕВ'ЯКІНА. **Тайм-менеджмент і життєвий успіх.** Тренінгове заняття для лідерів учнівського самоврядування

44 Інна ШВИДКА. **Погляд у майбутнє.** Тренінгове заняття для учнів 10-го класу

48 Анна ПЕРЕГОНЧУК, Андрій АНДРЕЙКО. **Готуюсь до вибору професії.** Квест зі старшокласниками

52 Кирило ШУМАКОВ. **Деструктивні поведінкові прояви — лінощі.** Заняття для старшокласників

РОБОТА З ПЕДАГОГАМИ

57 Юлія ЯРЕМЧУК. **Формування навичок ефективної взаємодії.** Заняття з елементами тренінгу для вчителів

61 Марина ПОЛІЩУК, Олена БЕЛЯЄВА. **Щоденник учня — обличчя вчителя**

РОБОТА З БАТЬКАМИ

66 Ілона РАШКОВСЬКА. **Діти з розладами поведінки.** Допомога батькам

72 Тетяна ГАВРИЛЮК. **Використання нестандартних форм роботи з батьками.** Батьківські збори в загальноосвітніх закладах

ШВИДКА ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА

77 Тетяна ЧЕРВОННА. **Українська школа ейдетики Євгена Антощука.** Яка вона

ВКЛАДКА

Дар'я ЛІСТВІНА, Олена БЕЛЯЄВА. **Соціально-психологічний статус десятикласників.** Подолання труднощів адаптації в старшій школі

ГАЗЕТА «ПСИХОЛОГ»

Видається з 1 січня 2002 року двічі на місяць. Розповсюджується тільки за передплатою
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 20271-10071 ПР від 12.09.2013

ШЕФ-РЕДАКТОР
ДОЛГОВА Дар'я

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР
Олена КАЛЮЖНА

РЕДАКТОРИ
Тетяна ШАПОВАЛ,
Тетяна ЧЕРВОННА

Редакційна рада
С. Максименко,
д-р психол. н., м. Київ, голова;

Н. Мельник,
психолог, м. Київ, секретар;

В. Рибалка,
д-р психол. н., м. Київ;

Е. Помиткін,
д-р психол. н., м. Київ

Засновник

ТОВ „Видавнича група
„Шкільний світ”

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників
і розповсюджувачів видавничої
продукції
серія ДК № 5100 від 17.05.2016

Видавець

ФО-П Кухаренко Ю. Ю.

 Довідка
Тел.: (044) 537-32-00

 E-mail: Newspaper-psg@osvitaua.com

Редакція залишає за собою право редагувати матеріали. Редакція може не поділяти погляду автора. За достовірність фактів, цитат, власних назв, географічних назв та інших відомостей несуть відповідальність автори публікацій. Претензії щодо публікації приймаються в письмовому вигляді в 30 днів із часу виходу номера газети у світ. Рукописи не рецензуюмо і не повертаємо. Рекламодавець відповідає за достовірність інформації, що в рекламі, за зміст та відповідність реклами законодавству.

© ТОВ „Видавнича група „Шкільний світ”, 2017.

Усі права захищені. Будь-яке відтворення матеріалів або фрагментів із них можливе лише за наявності письмового дозволу ТОВ „Видавнича група „Шкільний світ”.

м. КИЇВ ТА КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Відділ продажу: (044) 284-25-12,
096-736-96-13

Адреса: вул. Бастіонна, 15,
м. Київ, 01014

КОМИСАРЕНКО ЮРІЙ

www.osvitaua.com

www.facebook.com/school.ua

komisarenko_y@osvita.ws

ПРЕДСТАВНИЦТВА В ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ**ДНІПРОПЕТРОВСЬКА**

БАНКОВСЬКА Алла Аркадіївна
сл. тел.: (056) 776-84-18;
моб. тел.: 096-373-16-33
м. Дніпро, вул. В. Дубініна, 12,
НВК № 28, каб. 220 (2 поверх)

ЖИТОМИРСЬКА

БІЛЕЦЬКА Леся Володимирівна
сл. тел.: (0412) 47-36-58;
моб. тел.: 097-325-82-16
м. Житомир, вул. І.Цорса, 20 Б,
ЖОІППО, кімната 5 (1 поверх)

ЛЬВІВСЬКА

СИНЬОВА Ірина Іванівна
моб. тел.: 097-477-01-49
м. Львів, вул. Огієнка, 18 А, ЛОІППО

ОДЕСЬКА

ОГУРЦОВ Віталій Вікторович
моб. тел.: 050-490-19-93
063-365-99-31, 096-232-28-90
м. Одеса, вул. Бригадна 54Б/3
e-mail: olga-od@i.ua

ПОЛТАВСЬКА

СТАДНИК Світлана Михайлівна
моб. тел.: 050-246-85-42
м. Полтава, вул. Жовтнева, 64,
ПОІППО, каб. 8 (4 поверх)

СУМСЬКА

СОБІНА Ганна Дмитрівна
моб. тел.: 099-036-26-10;
моб. тел.: 098-661-22-19
м. Суми, вул. Дем'яна Коротченка, 10 (1 поверх)

ТЕРНОПІЛЬСЬКА

СІНЬКОВСЬКА Інна Михайлівна
сл. тел.: (0352) 43-57-83;
моб. тел.: 097-523-59-39
м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 7 А, ТОКІППО, бібліотека

ХЕРСОНСЬКА

Магазин «Книжковий меридіан»
сл. тел.: (0552) 37-01-85;
моб. тел.: 066-944-80-55, 098-070-82-64
м. Херсон, вул. Покришева, 41, КВНЗ «Херсонська
академія неперервної освіти»
e-mail: kmeridian@ukr.net

ЧЕРКАСЬКА

БОНДАРЕНКО Олена Андріївна
сл. тел.: (0472) 64-76-22;
моб. тел.: 097-773-79-50
м. Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1,
ЧЮПОПП, 101 (1 поверх)

ЧЕРНІВЕЦЬКА

МОРОЧКОВСЬКА Лариса Анатоліївна
моб. тел.: 097-386-50-57
м. Чернівці, вул. Івана Франка, 20, ЧОІППО

Передплатний індекс газети «Психолог» — 23316
Вартість передплати (на 1 міс.) — 53,30 грн